

УДК [81'42: 81'255]:821.161.2

ПРИНЦИПИ РЕДАГУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

© Д. В. Міронова, НТУУ «КПІ», Київ, Україна

В публикации исследованы принципы работы редактора над художественным переводом, обобщены и систематизированы результаты изучения понятия эквивалентности вторичного источника, впервые размежевано понятие межъязыковых «соответствий» и «трансформаций» и подано собственную авторскую классификацию их как видов и способов лексической аппроксимации.

The author investigates the principles of editing the literary translation, gives general and systematized results of studying the notion of equivalence of the secondary text, and differentiates the notions of linguistic «correspondences» and «transformations». The article includes the author's classification of aspects and means of lexical approximation.

При всій важливості процесу добору перекладного літературного твору для видання центральне, ключове місце займає підготовка і корекція тексту друготвору. Редактор художнього, особливо поетичного, перекладу, має володіти тонкими критеріями оцінки друготвору [11, С. 60]. Він має не просто прагнути максимальної відповідності елементів мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП), а, перш за все, враховувати, що все інше є результатом повноцінної художньої творчості, а отже, несе на собі відбиток неповторної індивідуальності перекладача. Тому, *актуальність* дослідження полягає у висвітленні основних проблем аналізу та оцінки художнього перекладу в процесі його редагування.

Особливу увагу під час створення і редагування перекладу необхідно приділити *еквівалентності* друготвору та засобам її

досягнення. Отже, *предметом дослідження* є принципи створення та функціонування відповідностей і трансформаций в умовах теорії художнього перекладу.

Метою дослідження є аналіз таких понять як: *еквівалентність* друготвору, *міжмовна відповідність* і *трансформація*; створення нової загальної класифікації відповідностей і трансформаций на основі розмежування цих понять як видів і способів лексичної апроксимації; визначення основних вимог до роботи редактора над літературним друготвором.

Проблематиці редагування художнього перекладу на сьогодні не було приділено достатньо уваги. Серед лінгвістів, що вивчали цю проблему, були М. С. Зарицький, С. П. Ковганюк, А. В. Федоров, М. Т. Рильський, Д. Самойлов. Питання еквівалентності вивчались С. Влаховим і С. Фло-

РЕДАГУВАННЯ

рїним, Т. А. Казаковою, В. Н. Крупновим, Л. К. Латишевим, С. Кузьміним.

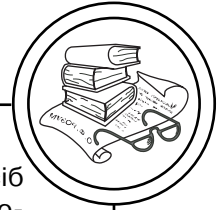
Зміст цього поняття завжди був і є головною проблемою теорії і практики перекладу. Від того, як саме уявляє собі еквівалентність друготвору перекладач, а в подальшому й редактор, залежать якість друготвору.

Найповніше визначення поняття «еквівалент» у різний час дають Новий тлумачний словник української мови та Українська радянська енциклопедія: *еквівалент* (від лат. *aequivalens (aequivalentis)* — рівноцінний) — щось рівноцінне (предмет або кількість), рівнозначне, рівносильне; те, що повністю відповідає якому-небудь іншому предмету (або кількостям) може його замінювати, або виражати; *відповідник, синонім* [6, С. 634; 14, С. 698]. За «Советским энциклопедическим словарем» *еквівалентність* — це відношення типу рівності [12, С. 1548]. Щодо поняття *адекватності*, то його назва походить від прикметника *адекватний (адекватне)* (від лат. *adaequatus* — прирівняний, рівний), що означає: цілком відповідний, тотожний, рівний, вірний [13, С. 28; 6, С. 18; 12, С. 22]. Отже, слова *еквівалентність* (еквівалентний, повноцінний) та *адекватність* (адекватний, рівнозначний) і *еквівалент* та *відповідник* є синонімічними парами, тому далі будемо застосовувати їх саме в цій ролі.

Лінгвістична теорія перекладу хоч і є достатньо вивченою, але має системно-структурні недоліки, особливо у сфері класифікації перекладацьких відповідностей і трансформацій. Цей

недолік значно утруднює процес аналізу та редагування художнього, особливо поетичного, перекладу. Цікавим є і той факт, що поняття «*відповідність*» і «*трансформація*» в теорії перекладу рідко хто з дослідників розмежовує: під час їх класифікації користуються тільки одним із двох понять. Окрім того, після розгляду основних відомих у теорії перекладу класифікацій (В. Н. Комісарова, А. В. Федорова, Я. І. Рецкера, Л. К. Латишева, М. С. Зарицького, Л. С. Бархударова) відповідностей можна зробити висновок, що в теорії перекладу не існує такої класифікації, яка б могла дозволити здійснити повний зіставний аналіз першотвору і друготвору на лексичному рівні.

Наприклад, А. К. Латишев, називає міжмовні *трансформації* відхиленнями від відповідностей [5, С. 180], а Комісаров під час розкриття поняття лексичної заміни зазначає, що такі відповідності створюються за допомогою трансформацій як *способів* [3, С. 149]. На думку М. С. Зарицького, *трансформація* — це відтворення змісту мовної одиниці чужомовного тексту засобами власної мови, якою здійснюється переклад [1, С. 32]. Єдиним, хто спробував виокремити поняття «*трансформації*» є Я. І. Рецкер: на його думку *лексичними трансформаціями* є такі *способи* логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті та знаходимо йому відповідник МП, що не співпадає зі словниковим [10, С. 45]. У свою чергу поняттю *відповідностей* дав визначення В. Н. Ко-

місаров. Він називає *відповідності* одиницями МП, що є близькими за значенням одиницям МО [3, С. 143].

На нашу думку, два основні поняття теорії та практики перекладу *відповідність* і *трансформація* слід розмежувати. В українській мові поняття *відповідність* є еквівалентом поняття *відповідник* (більшість згаданих вище дослідників працювали над теорією перекладу російською мовою, в якій існує лише одне слово середнього роду для назви цього поняття, а саме — *соответствие*). Новий тлумачний словник української мови дає такі визначення понять *відповідник* і *трансформація*:

Відповідник — слово однієї мови, що означає таке саме поняття, як і слово іншої мови [6, С. 318].

Трансформація — зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь [7, С. 562].

Слова *відповідник* і *відповідність* є іменниками, тобто називають предмет, а *трансформація* — це дієслово, субстантивоване в іменник, що називає явище, а точніше сам процес. Тому ці два поняття можна розглядати як *результат* і *спосіб*, в який цей результат отримано.

Отже, подамо таку класифікацію, що буде базуватися саме на розмежуванні понять *відповідність* як *вид* лексичної апроксимації¹ та *трансформація* як її

спосіб. Кожний вид та спосіб лексичної апроксимації проілюструємо прикладами з російського оригіналу віршованого роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін» та його українськомовних друкотворів, виконаних М. Г. Рильським і Г. П. Кочуром. Таке ілюстрування доводить доцільність новоствореної класифікації та її корисність для здійснення повноцінного зіставного аналізу на лексичному рівні будь-якого художнього твору в умовах часткової українсько-російської теорії перекладу.

Згідно з нашою класифікацією, відносно кожної *відповідності*, як виду лексичної апроксимації, існує декілька лексичних *трансформацій* — конкретних способів її створення. У ході структурного аналізу й зіставлення кожної наведеної вище класифікації цих явищ, ми виділили такі *види* й *способи лексичної апроксимації*:

1. *Лексична заміна*. Під *лексичною заміною* розуміємо заміну окремих лексичних одиниць (слів, словосполучень (СЛСП)) Т1 лексичними одиницями Т2, які не є їхніми словниковими еквівалентами. Найчастіше *відповідник* цього типу можна створити за допомогою *смыслового розвитку, компенсації та переміщення*:

Смысловий розвиток — це *трансформація* на основі причинно-наслідкових зв'язків між поняттями, заміна словникового

¹Під *апроксимацією* в перекладознавстві розуміється такий спосіб, за якого здійснюється наближене відтворення одиниці мови оригіналу (МО) знаками мови перекладу (МП). Вона існує на трьох рівнях: лексичному, синтаксичному та морфологічному [1, С. 46].

РЕДАГУВАННЯ

відповідника під час перекладу контекстуальним, логічно пов'язаним із ним еквівалентом (сюди можуть відноситись метафоричні, метонімічні заміни тощо). Наприклад, онегінське «*Но в книгах не видал вреда; / Он, не читая никогда, (причина) / Их почитал пустой игрушкой*» [8, С. 219] М. Рильський переклав як «*Він не читав ніколи книг, (наслідок) / Бо бачив там лиш марнослів'я*» [9, С. 200].

Компенсація (або **компенсація втрат**), під якою в перекладознавстві слід вважати заміну реалоніма або елемента МО, який неможливо передати через його специфічний семантичний чи стилістичний характер одиницею іншого порядку відповідно до загальнохудожнього характеру оригіналу й там, де це зручно згідно з умовами української мови. Тобто **компенсація** — це часткова заміна мовних знаків Т1 мовними знаками Т2. Наприклад, у Пушкіна: «*С героем моего романа / Без предисловий, сей же час / Позвольте познакомить вас*» [8, С. 187]. У Г. Кочура це звучить так: «*З героєм нашого романа / Без передмов, у цей же час, / Дозвольте, познайомлю вас*» [4, С. 262].

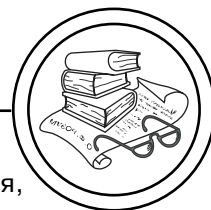
Переміщення. Цим терміном визначається поняття, під яким М. С. Зарицький розуміє **власне компенсацію** (коли відповідник до першотвору пересунуто на інше, не відповідне структурно початковому, місце у тексті друготвору), у той час як саме часткову заміну мовних знаків Т1 мовними знаками Т2, що в літературі називається **компенсацією втрат** [10, С. 64; 6, С. 874],

учений визначає лише як різновид **компенсації** [1, С. 45]. Тому, на наш погляд, слід увести термін **переміщення**, під яким розуміється вилучення інформації в одному місці МО й заміну її на іншому місці МП [1, С. 45]. Наведемо приклад з «Евгенія Онегіна»: «*Волшебный край! Там в стары годы, / Сатиры смелый властелин (1) / Блестал Фонвизин, друг свободы (2)*» [8, С. 192]. М. Рильський відтворює це в такий спосіб: «*Чудовий край! Колись там щирий / І незрадливий волі син (2) / Гримів Фонвізін, друг сатири (1)*» [9, С. 172].

2. Гіперо-гіпонімічний переклад. Лексичні відношення гіперо-гіпонімічного типу становлять ієрархічну систему, у якій найвищою одиницею є загальне родове поняття, а нижчими — видіві [2, С. 73].

Гіперонімічний переклад — узагальнено-наближений переклад, під час якого слово МО, що позначає родове поняття, передається словом МП, яке позначає видове поняття. Такий переклад створюється за допомогою **конкретизації** — заміни слова або словосполучення МО з більш розширеним семантичним значенням на слово або словосполучення МП із вузким значенням, тобто до конкретизації вдаються тоді, коли в МП відсутнє узагальнене поняття, вжите в МО. Наприклад, у Пушкіна: «*Мелькали села, здесь и там / Стада бродили по лугам, / И сени расширял густые / Огромный, запущенный сад*» [8, С. 209]. Переклад Рильського: «*Хати мелькали по горбах, / Блукали череди в лугах, / І розпускав*

РЕДАГУВАННЯ

гілля похиле / Занедбаний, великий сад» [9, С. 189]. Або таке: «Еще *снаружи и внутри / Везде блистают фонари»* (Пушкін) [8, С. 194] та «*Ище і в залі, й на дворі / Блищать мигтючі ліхтарі»* (Рильський) [9, С. 174].

Гіпонімічний переклад — узагальнено-наближений переклад, під час якого слово МО, що позначає видове поняття, передається словом МП, що позначає родове поняття. Гіпонімічний переклад створюється за допомогою *генералізації*. Цей спосіб застосовується тоді, коли назва, характер предметної реалії не становить інтересу для реципієнта, або коли перекладач не в змозі розкрити цей характер [1, С. 41] і полягає в заміні часткового загальним, видового поняття родовим. Отже, *генералізацією* називається явище, зворотне до *конкретизації* — заміна одиниці МО, що має більш вузьке значення, одиницею МП із більш розширеним значенням. *Наприклад*, у Пушкіна: «*Поедет ли домой: и дома / Он занят Ольгою своей»* [8, С. 250]. М. Рильський перетворює: «*До себе вернется, — і вдома / Слугує Ользі він свій»* [9, С. 234].

3. *Лексичне перенесення (або відповідність-калька)*. Новий тлумачний словник української мови дає таке визначення слова *калька*: *лінгв.* слово або вислів, утворені способом калькування [6, С. 806]. Ми виділяємо поняття кальки як окремої відповідності, яка в свою чергу є видом лексичної апроксимації і може називатись *лексичним перенесенням*. Лексичне перенесення створюється або шляхом

безпосередньо калькування, або за допомогою *оказіональної заміни*.

Калькування — це спосіб відтворення морфемного складу чи внутрішньої форми слова або складових частин сталого словосполучення в МП за допомогою фонетичної адаптації [3, С. 148; 1, С. 36]. *Наприклад*, Пушкінове «*Он знал довольно полатыне, / Чтоб эпитафы разбирать»* [8, С. 189] М. Рильський і Г. Кочур подають у таких варіантах: «*Він знав доволі по-латині, / Щоб епіграфи розуміть»* [9, С. 168] та «*Доволі знав він і латині, / Щоб епіграфи розбирать»* [4, С. 264].

Оказіональною заміною, на наш погляд, слід назвати явище створення нового слова або складеного слова, або словосполучення [15, С. 207], тобто створення *оказіоналізму* для МП. *Наприклад*: «*С какою гордостью небесной / Земли касается она!»* (О. С. Пушкін [8, С. 313]) і «*Як гордовито небокрає / Землі торкається одна!»* (власний переклад).

4. *Описовий переклад* — це розкриття значення безеквівалентного слова за допомогою розгорнутого словосполучення. Основою для створення описового перекладу можуть стати такі способи як *транскрипція* (відтворення звукової форми назви МО у назві МП [1, С. 36]), *транслітерація* (по буквене відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма [1, С. 36]) і *калькування*. Додатковими умовами є внутрітекстові та позатекстові пояснення (виноски, примітки, коментарі).

РЕДАГУВАННЯ

5. Відповідності-запозичення — відтворення в МП форми іншомовного слова за допомогою *транскрипції* або *транслітерації* [3, С. 148].

6. Антонімічний переклад — це комплексна лексико-граматична заміна, коли одиниця вихідного тексту замінюється в тексті перекладу на одиницю зі зворотним значенням. Антонімічний переклад відбувається за допомогою *конверсійної трансформації* — такого перетворення вислову МО, в результаті якого створюється новий вислів, що відображає зміст вихідного. Тут може бути два випадки:

1) Коли стверджувальний вислів перекладається заперечним і навпаки, заперечний — стверджувальним. Наприклад: «*Другой!.. Нет, никому на свете / Не отдала бы сердца я!*» (О. С. Пушкін, з «Листа Татяни до Онегіна») і «*Не ти!.. Ні, сердцем полюбила / Лише тебе навѣки я!*» (переклад М. Т. Рильського).

2) Коли вислів М1 і вислів М2 стверджувальні, але відображають один і той самий зміст у різних напрямках (А має Б = Б належить А; А раніше Б = Б пізніше А тощо). Це перефразування лексико-синтаксичного плану [5, С. 186]. Наприклад, у Пушкіна: «*Судьба Евгения хранила*» [8, С. 187]; у Кочура — конверсія: «*Євгеній долю мав прихильну*» [4, С. 263].

7. Наближений переклад (уподібнення) — це використання одиниці МП, яка називає дещо близьке (хоча і не тотожне) по функції до іншомовної реалії, тобто уподібнення, що уточнюється в умовах контексту, а

іноді межує з приблизним значенням одиниці МО. Тобто, підшукується найближча за значенням до одиниці М1 словесна одиниця М2. *Наближений переклад* створюється за допомогою таких трансформацій:

а) Цілісного перетворення. Цей спосіб здійснюється в рамках перехрещення або взаємовиключення понять [10, С. 60] як синтез значення із виключенням безпосереднього зв'язку з аналізом. Перетворюється внутрішня форма будь-якого фрагмента мовного ланцюжка — від окремого слова, переважно складеного, чи словосполучення до синтагми, а іноді й цілого речення. Причому перетворюється не по елементах, а цілісно (словосполучення М1 на словосполучення М2), так, що видимий зв'язок між внутрішньою формою одиниць МО й МП уже не прослідковується. Наприклад, в оригіналі «Онегіна»: «*Он дамам к ручке не подходит; / Все да да нет; не скажет да-с / Иль нет-с*» [8, С. 210]. У друготворі Рильського: «*Він дамам ручки не цілує; / Все прошу, прошу, – а нема / Уклінно*» [9, С. 191].

б) Заміни стилістичного забарвлення. Цей спосіб полягає або в *логізації* (заміна емоційно-експресивної одиниці М1 такою одиницею М2, що передає лише логіко-понятійний зміст), або в *експресивації* (явище, протилежне до логізації, за якого загальноживане слово МО відтворюється словом з емоційно-експресивним забарвленням) [15, С. 43]. Наведемо приклад логізації (О. Пушкін — М. Рильський): «*Чтоб не измучилось дитя,*

РЕДАГУВАННЯ

/ Учил его всему шутя» [8, С. 188] і «Щоб хлопчик сил не витрачав, / Його жартуючи навчав» [9, С. 167]. Приклад експресивації (О. Пушкін — М. Рильський): «Господ соседственных селений / Ему не нравились пирьы» [8, С. 212] і «Сусідів гульбища буденні / Були йому не до смаку» [9, С. 193].

в) Компресії (лат. *compressio* — стискання) — зменшення кількості мовних знаків у вислові друготвору порівняно з кількістю мовних знаків вислову першотвору [1, С. 44]. Наприклад: «Хотел бы я тебе представить / Залог достойнее тебя, / Достойнее души прекрасной, / Святой исполненной мечты» (О. С. Пушкін) [8, С. 186]; «Хотів би нині я представить / Достойний жар душі твоїй, / Що мрії сповнена ясної» (Г. П. Кочур) [4, С. 261].

г) Декомпресії або ампліфікації (лат. *amplificatio* — поширення, збільшення) — збільшення кількості мовних знаків у висловленні МП порівняно з кількістю мовних знаків у висловленні МО [1, С. 44]. Наприклад, у Пушкіна: «Святой исполненной мечты, / Поэзии живой и ясной, / Высоких дум (1) и простоты (2)» [8, С. 186]; у Кочура: «Що мрії сповнена ясної / І снів поезії живих, / Простоти повна чарівної (2), / Високих дум, надій і втіх (1)» [4, С. 261].

8. Семантичне перетворення. На нашу думку, так слід назвати вид лексичної апроксимації, під час якої відбувається зміна семантичного значення одиниці МО під час перекладу за допомогою явищ модернізації (коли лексема на позначення

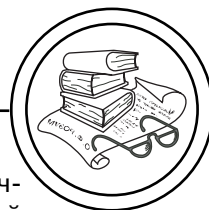
предмета чи явища минулого передається сучасною назвою [1, С. 43]) та архаїзації (використання в МП на місці загальноживаного слова — слова-архаїзму [1, С. 44]). Наведемо приклад модернізації (О. С. Пушкін — Г. П. Кочур): «От хладного разврата света / Еще увянут не успеv» [8, 211] і «Холодної розпусти світу / Іще зазнати він не успів» [4, С. 284]. Приклад архаїзації (О. С. Пушкін — М. Т. Рильський): «Всегда я рад заметить разность / Между Онегиным и мной, / Чтобы насмешливый читатель / Или какой-нибудь издатель / ... / Не повторял потом безбожно» [8, С. 206]; «/ ... / Щоб недовірливий читальник / Або лукавий постачальник / ... /» [9, С. 186].

Нову класифікацію відповістей і трансформацій у вигляді таблиці наведемо нижче на рис.

Отже, під час редагування художнього, особливо поетичного, перекладу до поняття еквівалентності не має бути одностороннього підходу. Текст будь-якого друготвору може розглядатись не тільки як мовний твір, створений відповідно до правил побудови одиниць мовлення, а і як результат означеного ряду перетворень. Переклад може розглядатись як лінгвістичне джерело в трьох аспектах: 1) як джерело лінгвістичного аналізу у сфері МП; 2) як джерело лінгвістичного аналізу системи відношень між МО та МП; 3) як джерело лінгвістичного аналізу у сфері МО.

Невід'ємною частиною процесу редагування перекладу є повний зіставний аналіз пер-

РЕДАГУВАННЯ

шотвору і друготвору на лексичному рівні. Такий аналіз має базуватись на класифікації відповідностей і трансформацій як окремих лінгвістичних явищ у теорії перекладу.

Слід зазначити, що найзгубнішим для друготвору є нав'язування автору редактором своїх однозначних рішень замість того, щоб на манер режисера, який працює з актором, прищепити вихідне розуміння оригіна-

лу. Редактор має виробити точку зору на всю роботу в цілому й домогтись того, щоби часткові рішення було зведено в єдину художню систему. Отже, необхідно охопити віршований твір у цілому й вирішити, чи відтворене головне — думка, інтонація, емоційний колорит, а найважливіше, чи в повному обсязі виконано автором друготвору «*ос-танню волю*» автора першотвору.

1. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування: Посібник. — К.: Парлам. вид-во, 2004. — 120 с.
2. Зарицький М. С. Стилїстика сучасної української мови: Навч. посіб. — К.: Парлам. вид-во, 2001. — 156 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — М.: Высш. шк., 1990. — 250 с.
4. Кочур Г. П. Трете відлуння. — К.: Рада, 2000. — С. 261—304.
5. Латышев А. К. Курс перевода: эквивалентность и способы её достижения. — М.: Междунар. отнош., 1981. — 247 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. — 2-ге вид., випр. — К.: Аконті, 2003. — Т. 1. — 928 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. — 2-ге вид., випр. — К.: Аконті, 2003. — Т. 3. — 864 с.
8. Пушкин А. С. Сочинения: В 3 т. — М.: Худ. лит., 1986. — Т. 2: Поэмы; Евгений Онегин; Драматические произведения. — 527 с.
9. Пушкин О. С. Твори: У 2 т. / Пер. з рос. М. Рильсько-го. — Х., 1937. — Т. 2.: Євгеній Онегін. — С. 163—342.
10. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Доп. и комент. Д. И. Ермоловича. — М.: Р. Валент, 2004. — 240 с.
11. Самойлов Д. Сравнение перевода с оригиналом // Редактор и перевод: Сб. ст. — М.: Книга, 1968. — С. 60—71.
12. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет: А. М. Прохоров (пред.) и др. — М.: Сов. энцикл., 1981. — 1600 с.
13. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3 т. / Редкол.: А. В. Кудрицкий (отв. ред.) и др. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1988. — Т. 1. — 756 с.
14. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3 т. / Редкол.: А. В. Кудрицкий (отв. ред.) и др. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1989. — Т. 3. — 772 с.
15. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: лингвистические проблемы. — СПб., 2002. — 414 с.

Рецензент — О. В. Трішук, к.ф.н.,
доцент, НТУУ «КПІ»

Надійшла до редакції 21.07.08